

Η ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΤΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΛΑΤΙΝΟΥΣ

Οι Κυκλάδες, περίφημες κατά τη διάρκεια της Αρχαιότητας, πέρασαν στην αφάνεια με το τέλος του αρχαίου κόσμου. Από τον 9ο αιώνα αποτελούσαν ένα ξεχασμένο κατά το μάλλον ή ήττον αυτοκρατορικό έδαφος, τμήμα του Θέματος του Αιγαίου Πελάγους, υπό την διοίκηση Στρατηγού και στη συνέχεια Δούκα. Γεγονότα όμως που συνέβαιναν μακριά από τις ακρογιαλιές τους, έμελλαν να επαναφέρουν τα κυκλαδονήσια με βιαιότητα στο προσκήνιο της Ιστορίας.

Στις 13 Απριλίου του 1204, οι Σταυροφόροι μαζί με τους Βενετούς συμμάχους τους καταλάμβαναν την Κωνσταντινούπολη και λίγες βδομάδες αργότερα, στις 9 Μαΐου, ο Βαλδουίνος Κόμης της Φλάνδρας εκλεγόταν Αυτοκράτορας της Ρωμανίας, όπως ονομαζόταν τον καιρό εκείνο η ελληνική Ανατολή. Βάσει της συμφωνίας που είχαν συνάψει οι νέοι κυρίαρχοι για τη διανομή της Αυτοκρατορίας, σε ό,τι αφορά την περιφέρεια που μας ενδιαφέρει, οι Σταυροφόροι ορίστηκαν να λάβουν την Δωδεκάνησο, όρος που σύμφωνα με τους περισσότερους μελετητές δηλώνει τις Κυκλάδες, με εξαίρεση την Τήνο που θα βρισκόταν υπό την άμεση εξουσία του Αυτοκράτορα, και την Άνδρο που περιεχοόταν υπό την Βενετία. Δεδομένου όμως ότι, δύο χρόνια αργότερα, τα νησιά δεν είχαν κατακτηθεί από τους υποτιθέμενους κυρίους τους, το 1206 συνάπτεται συμφωνία μεταξύ του Αυτοκράτορα Ερρίκου και της Βενετίας βάσει της οποίας η τελευταία κάλεσε τους υπηκόους της να καταλάβουν με δικά τους μέσα όσα τμήματα της Αυτοκρατορίας παρέμεναν αδέσποτα. Έτσι, μεταξύ των ετών 1206-1207 ένας στολίσκος Βενετών σαλπάρει για το Αιγαίο και καταλαμβάνει τις Κυκλάδες.

Έχουν κατά καιρούς γραφτεί διάφορα γύρω από ποιά νησιά κατακτήθηκαν και από ποιούς. Η συνήθης άποψη είναι ότι όλα τα νησιά κυριεύθηκαν λίγο ως πολύ την ίδια περίοδο και αποτέλεσαν ένα σύνολο, το Δουκάτο του Αιγαίου Πελάγους, με έδρα τη Νάξο, και ότι κάθε νησί ειδικότερα υπήχθη στην εξουσία μιας δυναστείας υποτελούς στο Μάρκο Σανούδο, ο οποίος ήταν και ο επικεφαλής της εκστρατείας και αυτός που κράτησε ορισμένα νησιά επιπλέον υπό την άμεση εξουσία του. Συνήθως μάλιστα αναφέρονται και συγκεκριμένα ποιος συμπολεμιστής του Σανούδου πήρε ποιο νησί.

Νεότερες έρευνες όμως δείχνουν ότι τα πράγματα δεν είναι ακριβώς έτσι. Αυτά που μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι προκύπτουν από τα ντοκουμέντα της εποχής είναι τα εξής:

1. Ο Μάρκος Σανούδος (Sanuto ή Sanudo) κατέλαβε αρχικά τη Νάξο (ίσως ήδη από το 1205, και στη συνέχεια την Πάρο, την Αντίπαρο, τη Μήλο και τη Σαντορίνη λιθανότατα δε και την Κύθνο, τη Σύρο, τη Σίφνο, την Κίμωλο, την Ιο, τη Σίμνο, τη Φολέγανδρο, τη Θηρασία, την Ανάφη και την Αμοργό, καθώς η κατάκτηση των τελευταίων δεν μαρτυρείται μεν ρητά από τις αρχικές πηγές, εντούτοις δεν αποκλείεται, καθώς μεταγενέστερα τα νησιά αυτά εμφανίζονται, εξ αφορμής διαφόρων περιστατικών, ως δυναστευόμενα από τους Δούκες του Αιγαίου.

2. Ο Μαρίνος Δάνδολος (Dandolo) κατέλαβε την Άνδρο, και

3. Οι Ανδρέας και Ιερεμίας Γκίζι (Ghisi) την Τήνο και τη Μύκονο (και τις Β.Σποράδες).

4. Κανένα τεκμήριο δεν επιβεβαιώνει την κατάληψη της Κέας και της Σερίφου, τουλάχιστον σε αυτή την εκστρατεία. Αντίθετα μάλιστα, η Κέα, στην οποία αποσύρθηκε ο Μητροπολίτης Αθηνών Μιχαήλ Ακομινάτος, όταν οι Φράγκοι κατέλαβαν την Αθήνα, ρητά αναφέρεται ότι δεν είχε κατακτηθεί, τουλάχιστον ως το 1212, αν και

δέχθηκε επίθεση από τους Λατίνους της Εύβοιας. Φαίνεται πάντως ότι τα νησιά αυτά βρέθηκαν υπό λατινική κατοχή αργότερα, καθώς το 1278-1280 οι Βυζαντινοί εμφανίζονται να τα ανακαταλαμβάνουν από τους Λατίνους.

Οι διάφοροι Λατίνοι κυρίαρχοι που παρουσιάζονται στην ιστοριογραφία ότι κατείχαν εξουχώς αυτά τα νησιά, δεν εμφανίζονται στις πηγές παρά έναν αιώνα αργότερα, υπό τις συνθήκες που θα δούμε στη συνέχεια.

ΤΟ ΔΟΥΚΑΤΟ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ ΠΕΛΑΓΟΥΣ

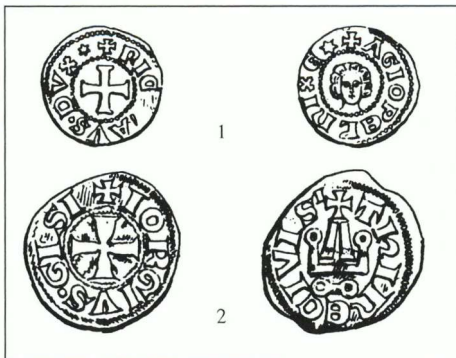
Ας έρθουμε τώρα σε ένα άλλο ζήτημα. Στα 1210, ο Αυτοκράτορας Ερρίκος απονέμει στον Μάρκο Σανούδο τον τίτλο του Δούκα του Αιγαίου Πελάγους, ή Αρχιεπελάγους ή της Νάξου (κατά καιρούς χρησιμοποιούνται και οι τρεις προσδιορισμοί). Ο Σανούδος λοιπόν βρίσκεται υπό την επικυριαρχία του Αυτοκράτορα και όχι της Βενετίας. Αυτό ας μην το ξεχάσουμε: έχει σημασία και θα επανέλθουμε στη συνέχεια. Με τη σειρά του ο Σανούδος απονέμει μικρότερα φέουδα, συνήθως αρκετά μικρά, ώστε κανείς σχεδόν κάτοχός τους να μην μπορεί να θεωρηθεί ότι διαφεντεύει ένα νησί καθ' ολοκληρίαν. Εξάιρεση φαίνεται ότι αποτελεί ο Ανδρέας Δάνδολος, σε ό,τι αφορά την αυθεντία της Ανδρου.

Από το άλλο μέρος, οι αδελφοί Γκίζι, που είχαν καταλάβει όπως είπαμε την Τήνο και τη Μύκονο, δεν προκύπτει από τις πηγές ότι τελούσαν υπό τον Σανούδο. Αντιθέτως σημειώνονται παντού ως αυτόνομοι ηγεμόνες, απευθείας *λίτζιοι* του Αυτοκράτορα, όπως είναι ο μεσαιωνικός όρος. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις Κυκλάδες οι νομοματολόγοι έχουν εντοπίσει μεσαιωνικά νομίσματα μόνο της Νάξου και της Τήνου. Δηλαδή, οι μεν Δούκες του Αιγαίου κυκλοφόρησαν νομίσματα για το σύνολο των εδαφών τους, και μόνον οι Γκίζι, Αυθέντες της Τήνου και Μυκόνου, κυκλοφόρησαν ξεχωριστά δικά τους (Εικ. 1, 2). Ένα άλλο στοιχείο που συνηγορεί προς την ίδια κατεύθυνση, είναι ένα ντοκουμέντο της βενετικής γραφειοκρατίας, ένας κατάλογος όλων των ηγεμόνων της εποχής με τους οποίους η Γαληνοτάτη Δημοκρατία διατηρούσε διπλωματικές σχέσεις, και καθόριζε τα του πρωτοκόλλου, για να ξέρουν οι γραμματείς και οι πρεσβευτές πώς να αλληλογραφούν μαζί τους, πώς να τους προσφωνούν κ.ο.κ. Σ' αυτόν λοιπόν τον κατάλογο, που είναι του 1311-1313, αναφέρεται ο Ser Guillielmus Sanutus, Duchatus Nichoxie, και χωριστά ο Ser Georgius Gisi, Tynarum et Michollarum Dominator.

Συνοψίζοντας λοιπόν τα πρώτα ζητήματα που μας απασχόλησαν:

1. Δεν ανήκαν όλα τα νησιά των Κυκλάδων στο εξουσιαστικό μόρφωμα που λεγόταν Δουκάτο του Αιγαίου Πελάγους, όπως φαίνεται να πιστεύουν κάποιοι συγγραφείς. Για μεν ορισμένα, όπως η Τζιά και η Σέριφος, δεν γνωρίζουμε την τύχη τους. Σε ό,τι αφορά την Τήνο και τη Μύκονο, είναι βέβαιο ότι δεν ανήκαν.

2. Οι διάφοροι δυναστικοί οίκοι που είχε θεωρηθεί ότι εξ' αρχής διαφέντευαν κάποια νησιά (Γκίζι, Μιζέλι και Ιουστινιάνι στην Κέα και τη Σέριφο, Μπαρότσι στη Σαντορίνη, Κουζίνι στην Αστυπάλαια), δεν προκύπτει ότι εγκαταστάθηκαν εκεί προ των αρχών του 14ου αιώνα, με εξαίρεση τους τρεις που προαναφέραμε (Σανούδοι, Δάνδολοι, Γκίζι στην Τήνο και τη Μύκονο).

Εικ. 1 και 2 Νόμισμα του Δούκα του Αιγαίου Πελάγους Νικόλαου Α' Σανούδου και Νόμισμα του Αυθέντη της Τήνου Γεωργίου Α' Γκίζι (Α.Π. Τζαμάλης, Τα νομίσματα της Φεαγκροκρατίας, 1184-1566, Αθήνα 1981, 120).

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΕΠΙΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ

Ένα άλλο ζήτημα που πρέπει να εξεταστεί, είναι το ζήτημα της επικυριαρχίας. Αρχετοί συγγραφείς πιστώνουν τις Κυκλάδες εξαρχής στη Βενετία, θεωρώντας ως δευτερεύον γεγονός την ύπαρξη του Δούκα, βενετού άλλωστε στην καταγωγή, και βαπτίζουν συνεπώς αυτή την περίοδο ως περίοδο Βενετοκρατίας από την πρώτη στιγμή. Μια τέτοια προσέγγιση, που υποτίθεται ότι ξεπερνά τις τυπικότητες και πάει κατευθείαν στην ουσία των πραγμάτων, στην πραγματικότητα επιχειρεί ανιστόρητα να εμμενύσει τα γεγονότα με όρους που αντιστοιχούν σε νεότερες καταστάσεις, αγνοώντας τα δομικά στοιχεία της εποχής εκείνης. Εδώ όμως μιλάμε για μια περίοδο που η έννοια του κράτους δεν είχε το νόημα που της δίνουμε σήμερα, ένα νόημα που αποκτά μόλις τον 18ο και τον 19ο αιώνα. Πρόκειται για μια περίοδο φεουδαρχίας, έστω και στην ιδιότητα μορφή που την εφαρμόζουν οι Λατίνοι στα μέρη μας, μια εποχή κατά την οποία οι σχέσεις μεταξύ των φεουδαρχών διαφόρων βαθμίδων στηρίζονται σε κλιμακούμενους δεσμούς υποτέλειας και αλληλεξάρτησης, με αποκορύφωμα τις σχέσεις με τους κυρίαρχους ανώτατους ηγεμόνες, που μπορούν να φθάσουν σε απίστευτη σε μας σήμερα πολυπλοκότητα.

Θα χρησιμοποιήσω ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα από τη δυτική Ευρώπη, ώστε να εννοήσουμε για τι ακριβώς μιλάμε. Την εποχή ακριβώς που μας ενδιαφέρει, το 1208, ζούσε ένας φεουδάρχης, ο Ραϊμόνδος ντε Σαν-Ζιλλ (Raymond de Saint-Gilles). Ήταν από τους μεγαλύτερους φεουδάρχες της εποχής του και τα εδάφη που διαféντευε κάλυπταν μέγα μέρος της σημερινής νότιας Γαλλίας. Τα εδάφη αυτά όμως δεν ήταν ενιαία, αλλά επρόκειτο για διάφορα φέουδα που βαθμηδόν είχαν περιέλθει στην κυριαρχία της οικογένειας των Σαν-Ζιλλ. Η κυριαρχία πάνω σε αυτά τα φέουδα αντιστοιχούσε σε διάφορους τίτλους που έφερε ο αφέντης τους. Έτσι ο Ραϊμόνδος ήταν Κόμης της Τουλούζης, για την περιοχή της Τουλούζης, Μαρκήσιος της Προβάνς, για την περιοχή της Προβηγκίας, κ.τ.λ. Ορισμένα τώρα από αυτά τα φέουδα, τα είχε ο Ραϊμόνδος με τη σειρά του παραχωρήσει σε μικρότερους φεουδάρχες, που ήταν υποτελείς του. Έτσι, λόγω χάριν, είχε δώσει σε κάποιον την Υποκομητεία της Καρκασσόν, σε άλλον την Υποκομητεία του Ραζέ κ.ο.κ. Όλα αυτά τα φέουδα η οικογένεια των Σαν-Ζιλλ τα είχε λάβει από κάποιον μονάρχη, του οποίου ο Ραϊμόνδος ήταν υποτελής με συγκεκριμένες οικονομικές και στρατιωτικές υποχρεώσεις. Το ζήτημα όμως είναι ότι κάθε ένα από αυτά τα φέουδα, δεν υπαγόταν στον ίδιο μονάρχη. Έτσι ο Ραϊμόνδος υπαγόταν:

1. Στο Βασίλειο της Γαλλίας σε ό,τι αφορά την Κομητεία της Τουλούζης,
2. Στον Αυτοκράτορα της Γερμανίας σε ό,τι αφορά το Μαρκιζάτο της Προβάνς,
3. Στο Βασίλειο της Αραγωνίας και στο Βασίλειο της Αγγλίας για την Αυθεντία του Αζενάι.

Όλο δε αυτό το νοβάρη εξαορίσησαν και υπαγωγών δεν εθεωρείτο αντιφατικό, δεν δημιουργούσε συνειδητά προβλήματα, και δεν βίωνταν ως σύγκρουση καθηκόντων έως ότου βέβαια οι συσχετισμοί των δυνάμεων ανατρέπονταν (Πράγματι στη συνέχεια, με αφορμή θρησκευτικά παραπτώματα, ο Βασιλιάς της Γαλλίας υπέταξε στρατιωτικά τον Ραϊμόνδο, που τον υπερασπίστηκε ο Βασιλιάς της Αραγωνίας, και προσάρτησε τη Τουλούζη απευθείας στο γαλλικό στέμμα, εξαναγκάζοντας την κόρη του Ραϊμόνδου να παντρευτεί έναν αδελφό του, ενώ ο Βασιλιάς της Αγγλίας πήρε πίσω το Αζενάι).

Επιστρέφοντας στο Αιγαίο, είδαμε λοιπόν ότι ο τίτλος του Δούκα απονεμήθηκε στον Μάρκο Σανουδό από τον λατίνο Αυτοκράτορα Ερρίκο. Δηλαδή, για να μιλήσουμε με μεσαιωνικούς όρους, παραφράζοντας ελαφρώς το Χρονικό του Μορέως:

*επει η λιζία που γίνεται, φιλιούνται εις το στόμα,
 κ' έγινε λιζιος άνθρωπος του Αυτοκράτορος της Πόλης,
 και τον εποίησε ομιάζιο,*

*τον τόπον όπου εκέρδιεν με το σπαθί του, να τον κρατεί από κείνον,
 να τον υποκρατεί από τον Αυτοκράτορα,*

*κ' ἐνι το πράγμα επίκοινων αμφοτέρων των δύο,
οὕτως χρεωστέι ο Αυτοκράτορας την πίστιν προς τον λίκτιον,
ωσάν ο λίκτιος προς αυτόν,*

*κ' αν χρήξη τα φουσσάτα του ομοίως και το κορμί του
όταν ορίζει και χρειαστέι να ἐνι εις ορισμόν του.*

Συνάπτον λοιπόν λίκτια, ο Δούκας γίνεται λίκτιος του Αυτοκράτορα, από την φράγκικη έκφραση *homme lige* (άνθρωπος ελεύθερος), ελεύθερος μεν αλλά άνθρωπός του, αφού του *ποιούσεν ομιάτζιο*, (*humagium*, από το *homo*: άνθρωπος), με λίγα λόγια ένα είδος ημιανεξάρτητου άρχοντα υποκείμενου σε έναν ανώτατο άρχοντα.

Ο Σανούδος συνεπώς βρίζεται υπό την επικυριαρχία του Αυτοκράτορα και όχι της Βενετίας, και κάθε φορά που πέθαινε ένας από τους δύο, ο κυρίαρχος ή ο κυριαρχούμενος, η διαδικασία επαναλαμβανόταν με το διάδοχό του. Έτσι, μεταξύ των ετών 1227-1240, ο Δούκας του Αρχιπελάγους Άγγελος Σανούδος *εποίησεν ομιάτζιο* διαδοχικά σε τρεις Αυτοκράτορες, τον Ροβέρτο, τον Ιωάννη και τον Βαλδουΐνο Β'. Όταν δε περὶ τα μέσα του αιώνα (στα 1240-1244 κατά τον ή στα 1250-1255), ο Αυτοκράτορας Βαλδουΐνος Β' παραχώρησε στον Πρίγκιπα της Αχαΐας το δικαίωμα να ασκεί την εν ονόματι του επικυριαρχία επί του Δουκάτου του Αιγαίου, δηλαδή δημιούργησε μια ενδιάμεση λίκτια, κατά την οποία ο μεν Δούκας *ποιούσε ομιάτζιο* στον Πρίγκιπα, και κείνος με τη σειρά του στον Αυτοκράτορα, η ήδη υπάρχουσα τάση μη δέσμευσης των Σανούδων έναντι της Βενετίας ενισχύθηκε περαιτέρω.

Το ότι οι Δούκες του Αιγαίου δεν τα βίωσαν όλα αυτά ως δευτερεύουσες τυπικότητες, αλλά εννοούσαν να εκμεταλλεύονται αυτή την κατάσταση προς όφελός τους, φαίνεται από την υπόθεση της Άνδρου, μια αρκετά πολύπλοκη υπόθεση που δεν θα την αναλύσουμε τώρα. Η ουσία σε ό,τι μας αφορά είναι ότι, όταν το 1282 δημιουργήθηκε μια αντιδικία περὶ την Άνδρο, μεταξύ των παρουσιαζομένων ως κληρονόμων του Δάνδολου αφενός, και των Σανούδων αφετέρου, ο Δόγης της Βενετίας επιχείρησε να παρεμβεί και κάλεσε τους αντιδίκους να παρουσιαστούν στη Βενετία προκειμένου να αποδείξουν τα δικαιώματά τους. Τότε, ο Δούκας Μάρκος Β' Σανούδος έστειλε μία επιστολή, με την οποία αρνιόταν ευγενικά να λογοδοτήσει στη Βενετία, υπενθυμίζοντας ότι το Δουκάτο το έχει από τον Αυτοκράτορα και όχι από τον Δόγη της Βενετίας. Και πράγματι, η Άνδρος έμεινε υπό την κυριαρχία των Σανούδων, έναντι κάποιας αποζημίωσης. Όταν μάλιστα, το 1267, ο έκπτωτος μεν πλέον -η Κωνσταντινούπολη είχε ήδη ανακαταληφθεί από τους Παλαιολόγους το 1261- αλλά τιτουλάριος Αυτοκράτορας Βαλδουΐνος Β' παραχώρησε στον ισχυρότατο Βασιλέα της Σικελίας Κάρολο ντ' Ανζού (d'Anjou) την επικυριαρχία επί του Πριγκιπάτου της Αχαΐας και, μέσω αυτού, επί των νήσων του Αρχιπελάγους, οι Σανούδοι είδαν να ενισχύεται περαιτέρω το περιθώριο ανεξαρτησίας των κινήσεών τους έναντι της Βενετίας.

Αργότερα βέβαια, τον 14ο αιώνα, όταν οι νεοί αυτοί τίτλοι, του λατίνου Αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης και του Πρίγκιπα της Αχαΐας, έπαψαν να ενδιαφέρουν τους ισχυρούς Ευρωπαίους μονάρχες, και κοσμιάσαν απλώς τα επιστολόλογα δευτερευόντων επαρχιακών αριστοκρατών, ενώ παράλληλα ο συσχετισμός των δυνάμεων στην ευρύτερη περιοχή είχε τελείως αλλάξει, οι συνεχείς παρεμβάσεις της Βενετίας, που βρισκόταν στο απόγειο της δύναμής της, οδήγησαν στην *de facto*, αλλά όχι πάντοτε και *de jure*, ενσωμάτωση του Αιγαίου στο στρατιωτικό και εμπορικό σύστημα της Βενετίας.

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΙΝΤΕΡΜΕΔΙΟ

Αναφερόθαμε προηγουμένως παρενεθικά σε ένα γεγονός υψίστης σημασίας, που ήταν η ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Παλαιολόγους το 1261. Αυτό το γεγονός ήδη σήμαινε μεγάλες ανακατατάξεις στο συσχετισμό δυνάμεων στην περιοχή. Οι ανακατατάξεις αυτές δεν άργησαν να φανούν και στις

Κυκλάδες, όταν στα 1278 με 1280 έκανε την εμφάνισή του εκεί ο βερονέζος κουρσάρος Λικάριος (Licario), ο οποίος βρισκόταν από το 1271 στην υπηρεσία των Παλαιολόγων και είχε λάβει από τον Αυτοκράτορα Μιχαήλ τον τίτλο του Μεγαδούκα (Αρχιναύαρχου του Βυζαντινού Στόλου), και κατέλαβε ορισμένα από τα νησιά: τη Σέριφο, τη Σίφνο, την Αμοργό, την Κέα, τη Σαντορίνη και την Ιο. Λίγα χρόνια αργότερα ξεσπά ο Ελληνοβενετικός πόλεμος που κράτησε από το 1296 ως το 1302. Στη διάρκεια αυτού του πολέμου, η Βενετία, περισσότερο μοντέρνα από τις άλλες δυνάμεις της εποχής της και με εμπιστοσύνη ήδη στην ιδιωτική πρωτοβουλία, κάλεσε και πάλι τους υπηκόους της να κινητοποιηθούν και ιδιωτικώς, αρματώνοντας καράβια και ανθρώπους εναντίον του εχθρού.

Στο περιθώριο αυτών των πολεμικών επιχειρήσεων, συντάχθηκε και ένα ντοκουμέντο, δευτερεύον μεν ως προς την γενική μακροσκοπική εικόνα, αλλά πολύ χαρακτηριστικό ως προς την όλη ατμόσφαιρα της εποχής: Ο διάδοχος τότε και μελλοντικός Δούκας του Αρχιεπαύγου Γουλιέλμος Σανούδος ανέθεσε, βάσει συμβολαίου, στον ανκονέζο καπετάνιο Marcelliano Ferrante να καταλάβει για λογαριασμό του πρώτου τη Σαντορίνη, που ανήκε πρωτίτερα στο Δουκάτο και την είχαν, όπως είδαμε, πάρει πίσω οι Βυζαντινοί. Καλά ως εδώ, και ως πούμε. Το ενδιαφέρον είναι η πληρωμή που προβλεπόταν στο συμβόλαιο: ελλείψει ρευστού, ο μελλοντικός Δούκας αντάμιαιβε τον κουρσάρο με το ελεύθερο πέντε ημερών λεηλασίας των αγαπημένων του υπηκόων και κατοίκων του νησιού μόλις θα το *απελευθέρωνε*. Το έγγραφο είχε συναφθεί ενώπιον συμβολαιογράφου στην Κρήτη με όλους τους τύπους.

Η ΝΕΑ ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ

Ο Ελληνοβενετικός πόλεμος τελείωσε και υπογράφηκε το 1302 η σχετική συνθήκη, η οποία, μεταξύ των άλλων, υποχρέωνε τη Βενετία να επιστρέψει στο Βυζάντιο τα νησιά που κατακτήθηκαν κατά τη διάρκεια του πολέμου πλην τεσσάρων, τα οποία είχαν καταληφθεί από Βενετούς υπηκόους, οι οποίοι είχαν ανταποκριθεί στο προαναφερόμενο κάλεσμα του Δόγη και είχαν κινητοποιηθεί κατ' ιδίαν εναντίον του εχθρού. Τα τέσσερα αυτά νησιά ήταν η Αμοργός, η Κέα, η Σέριφος και η Σαντορίνη:

1. Τη μεν Αμοργό είχε καταλάβει ο Ιωάννης Γκίτσι (Giovanni Ghisi) από την Κρήτη, με τους γιούς του.
2. Οι Φρειδερίκος Τζουστινιάνι (Federigo Giustiniani), Βαρθολομαίος Μικιέλ (Bartolomeo Michiel) και Γεώργιος Γκίτσι (γιος του Αυθέντη Βαρθολομαίου Τήνου και Μυκόνου) είχαν καταλάβει την Τζια και τη Σέριφο.
3. Ο Ιάκωβος Μπαρότσι (Giacomo Barozzi) είχε προλάβει να καταλάβει τη Σαντορίνη πριν από τον ανκονέζο καπετάνιο του προαναφερθέντος συμβολαίου.

Πρώτη παρατήρηση: Βλέπουμε σε αυτά τα νησιά να εμφανίζονται, για πρώτη φορά σε επίσημα ντοκουμέντα της εποχής, τα επώνυμα των διαφόρων Λατίνων αυθεντιών που παρουσιάζονται στην ιστοριογραφία ότι τα κατείχαν εξ αρχής, έναν αιώνα νωρίτερα. Ίσως λοιπόν - είναι μια υπόθεση εργασίας- οι μεταγενέστεροι χρονογράφοι παρασύρθηκαν από αυτή την κατοπινή σύνδεση των επωνύμων αυτών με αυτά τα νησιά το 1302, και έκαναν μια προβολή αυτής της σύνδεσης στο 1207. Αυτό έχει ανάγκη από περαιτέρω έρευνα.

Το δεύτερο ζήτημα που τίθεται είναι σε ποιόν επικυριάρχο ανήκαν πλέον αυτά τα νησιά. Ας ξεκινήσουμε από τα εύκολα.

Είδαμε ότι τη Σαντορίνη ετοιμάζονταν να την ανακαταλάβουν οι Σανούδοι, αλλά τους πρόλαβε ο Μπαρότσι που κινήθηκε με την προτροπή της Βενετίας. Από το σημείο εκείνο ξεκίνησε μια μακρόχρονη αντιδικία μεταξύ τους για την αυθεντία του νησιού. Η Βενετία παρενέβη υπέρ του Μπαρότσι και κάλεσε τον Σανούδο να παρουσιάσει τους τίτλους του (1325). Φαίνεται ότι τελικά ο Μπαρότσι κατάφερε να κρατήσει το νησί ως το θάνατο του, κατόπιν όμως οι Σανούδοι το κατέλαβαν, φυλακίζοντας μάλιστα τους διαδόχους του και προκαλώντας τις έντονες διαμαρτυρίες και απειλές εκ μέρους της Βενετίας (1335). Αυτά ως προς τη Σαντορίνη.

Την Αμοργό όπως είπαμε την κατέλαβε ο Ιωάννης Γκίτσι, αλλά λίγο αργότερα (1305-1309 περίπου) ο Δομένικος Σκιάβος (Domenico Schiano), κυβερνώντας τις γαλέρες του Σανούδου, την κυριεύσε, εν ονόματι του Δούκα του Αιγαίου, εκδιώχνοντας τον Μάρκο Γκίτσι, γιο του Ιωάννη, που κατέφυγε στη Βενετία ζητώντας δικαιοσύνη. Ο Δόγης της Βενετίας κάλεσε τον Σανούδο να επιστρέψει την Αμοργό στον, κατά τη γνώμη του, νόμιμο αυθέντη της, εκτός αν μπορέσει, μέσα σε έξι μήνες, να αποδείξει στα βενετικά δικαστήρια, τα δικαιώματά του επί της Αμοργού. Ο Δούκας του Αιγαίου, και στη περίπτωση αυτή, θεώρησε ότι η υπόθεση δεν ανήκε στη δικαιοδοσία του Δόγη, και κατόπιν τούτου, (το 1312), οι βενετικές αρχές διέταξαν την απαγόρευση εισόδου του Δούκα του Αρχιπελάγους και όλων των υπηκόων του στα βενετικά εδάφη και την κατάσχεση των περιουσιακών τους στοιχείων, έως ότου επιστραφεί η Αμοργός στους Γκίτσι. Οι Σανούδοι προχώρησαν φυλακίζοντας το 1331 στην Αμοργό τον Φίλιππο Γκίτσι, παρά τις διαμαρτυρίες της Βενετίας. Σαράντα χρόνια αργότερα οι υποθέσεις αυτές τραβούσαν σε μάκρος, όπως προκύπτει από το γεγονός ότι, όταν ξέσπασε ο Βενετογενοβέζικος πόλεμος του 1350-1355 και ο Δούκας του Αρχιπελάγους Ιωάννης Σανούδος έστειλε τις γαλέρες του να πολεμήσουν στο πλευρό των Βενετών κατά των Γενοβέζων, αποφασίστηκε το 1352 από τις βενετικές αρχές η προσωρινή άρση της εξουσίας που έχει επιβληθεί στους Δούκες για τις υποθέσεις των Ghisi της Αμοργού και των Barozzi της Σαντορίνης. Τελικώς, σε ό,τι αφορά την Αμοργό οι Σανούδοι, μετά τις αλληπάλληλες παρεμβάσεις της Βενετίας, συμφώνησαν να αποδώσουν, το 1358, στους εγγονούς πλέον του Γκίτσι, το νησί αλλά ως φέουδο του Δουκάτου του Αιγαίου.

Κατά ειρωνεία όμως της ιστορίας, ο προστατευόμενος της Βενετίας νέος αυθέντης της Αμοργού Ιωάννης Γκίτσι, έλαβε μέρος, πέντε χρόνια αργότερα, στην επανάσταση της Κρήτης του 1363 κατά της κεντρικής βενετικής εξουσίας, στην περιφημη επανάσταση του Αγίου Τίτου. Αποτέλεσμα της πράξης του αυτής υπήρξε ο αποκεφαλισμός του, ενώ η Αμοργός, το φέουδο του *προδότη* κατελήφθη εν ονόματι της Βενετίας. Αλλά το 1367 ο δυναμικός νέος Δούκας του Αιγαίου Νικόλαος Β' Σανούδος (1364-1371) ο επιλεγόμενος Σπετζεμπάντα (Spezzabanda: Καταξερματιότης), καταλαμβάνει την Αμοργό, θεωρώντας την ως άεστοτο φέουδο του Δουκάτου, και εκδιώκει τις βενετικές αρχές. Αμέσως η Βενετία αντιδρά (1368) και καλεί τον Δούκα να επιστρέψει εντός τριών ημερών το νησί, δίνοντας αφετέρου εντολή στις βενετικές αρχές της Κρήτης να ενσωματώσουν αμέσως το 1/4 της Αμοργού στην άμεση βενετική επικράτεια και να αποφασίσουν περί της τύχης των υπολοίπων 3/4, αφού άκουσουν και τους τυχόν κληρονόμους του Γκίτσι.

Σε ό,τι αφορά τώρα τις περιπτώσεις της Τζιας και της Σερίφου, είπαμε προηγουμένως ότι τις κατέλαβαν από κοινού με οργανωμένη στρατιωτικοναυτική επιχείρηση, οι Φρειδερίκος Τζουστινιάνι, Βαρθολομαίος Μικιέλ και ο γιος του Βαρθολομαίου της Τήνου Γεώργιος Γκίτσι. Για τα νησιά αυτά διαθέτουμε με ορισμένα σημαντικά νοκομμένα:

1. Δύο χρόνια μετά την οριστικοποίηση της κατοχής τους, το 1304, οι Τζουστινιάνι και Μικιέλ προσέφυγαν στο Βενετό Βαίλο της Χαλκίδας και κατόπιν στο Δόγη της Βενετίας, κατά του Γκίτσι, με την κατηγορία ότι κατείχε μεγαλύτερο τμήμα -συγκεκριμένα τα 2/4- της Κέας και της Σερίφου, απ' όσο του αναλογούσε βάσει του αρχικού μεταξύ τους συμβολαίου. Βλέπουμε ότι δεν προσφεύγουν στον Δούκα του Αιγαίου, όπως θα ήταν φυσικό, αν τα νησιά αυτά ανήκαν στο Δουκάτο.

2. Το 1328, οι Γκίτσι πωλούν στο γαμπρό τους Ρογήρο Πρεμαρίνο (Ruggiero Premarino) τη μισή Τζια που είχαν στην κατοχή τους. Είκοσι χρόνια αργότερα, το 1349, οι γιοι του τελευταίου, πωλούν τα μεριδιά τους στον αδελφό τους Μάρκο Πρεμαρίνο. Μαθαίνοντας το η Βενετική Σύγκλητος, διατάσσει τον Βαίλο της Χαλκίδας να τους επιβάλλει κατ' αρχήν την καταβολή των χρεοστούμενων κυριαρχικών δικαιωμάτων (regalia), και επισημαίνει ότι, κατά τα λοιπά, η πώληση της νήσου πρέπει να γίνει υπό τους ίδιους όρους που γίνονται και οι αγοραπωλησίες ιδιοκτησιών που βρίσκονται στην Εύβοια.

3. Όταν, το 1350, στη διάρκεια του Βενετογενοβέζικου πολέμου, ο Ζαννίνος Μπραγαδίνος (Zannino Bragadin), κληρονόμος της Κυράς της Σερίφου, χήρας του Ντανιέλε Μπραγαδίνου, κόρης του Γεωργίου Γκίτσι, φέρεται αγνοούμενος, το φέουδό του παραχωρείται σε κάποιον άλλο. Αλλά δύο χρόνια αργότερα ο

Ζαννίνος εμφανίζεται ζωντανός και τότε η Βενετική Σύγκλητος διατάσσει τον Βαύλο της Χαλκίδας να φροντίσει ώστε ο νέος κάτοχος να παραδώσει το φέουδο της Σέρφου στο νόμιμο διάδοχο.

Οι μαρτυρίες αυτές μας οδηγούν αβίαστα στην εκτίμηση ότι η Κέα και η Σέρφος, μετά το 1302, επικυριαρχούνται ευθέως από την Βενετία, και δεν έχουν καμμία εξάρτηση από το Δουκάτο του Αιγαίου. Το ερώτημα είναι αν είχαν ποτέ. Πέραν του γεγονότος ότι, όπως είδαμε, δεν αναφέρονται στις αρχικές πηγές που περιγράφουν την κατάκτηση του 1207, αλλά ούτε και στον υπόλοιπο 13ο αιώνα, υπάρχει και μια ακόμη ισχυρή ένδειξη ex silentio: είδαμε πόσο αποφασιστικά οι Δούκες του Αιγαίου πάλεψαν εναντίον των νέων κυριάρχων της Σαντορίνης και της Αμοργού, διεκδικώντας τες πίσω και αφηρώντας τις βενετικές απειλές και καταδίκες επί 40 χρόνια. Δεν νομίζω ότι θα τους εμπόδιζε κάτι να προσθέσουν στις διεκδικήσεις τους τη Τζια και τη Σέρφο, αν είχαν τη παραμικρή συνείδηση ότι νομίμως με τη φεουδαλική έννοια του όρου- ανήκαν στον χώρο της επικυριαρχίας τους στο παρελθόν.

Στα 1390 λαμβάνει χώρα ένα επιπρόθετο γεγονός που αλλάζει τις συνθήκες στο χώρο των Κυκλάδων. Πεθαίνοντας χωρίς απογόνους ο τελευταίος των Γκίτσι, Αυθέντης Τήνου και Μυκόνου και του ενός τρίτου της Εύβοιας, καθιστά κληρονόμο των κτήσεών του τη Βενετία.

ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΣΑΝΟΥΔΟΥΣ ΣΤΟΥΣ ΚΡΙΣΠΙ

Αλλά το γεγονός που σφράγισε πολιτικά την τελευταία εικοσαετία του 14ου αιώνα στις Κυκλάδες, είναι η ανατροπή της δυναστείας των Σανούδων, που επί 180 χρόνια ηγεμόνευαν στο Δουκάτο του Αιγαίου, και η αντικατάστασή τους από τους Κρίσπι, που θα μείνουν στη θέση τους για τα επόμενα 180 χρόνια, ως την τουρκοική κατάκτηση.

Η μεταβολή αυτή συντελέστηκε μέσω ενός ανακτορικού πραξικοπήματος κλασικού τύπου: το 1383 ο Φραγκίσκος Κρίσπο, γαμπρός των Σανούδων, δολοφόνησε τον ανηψιό του Δούκα Νικόλαο Γ΄ Σανούδο και κατέλαβε την εξουσία (1383-1397). Απέναντι σε αυτό το γεγονός η Βενετία απέφυγε να παρέμβει άμεσα, επικυριαρχούμενη να εκμεταλλευθεί την κατάσταση στο μέλλον, υπό το πρόσχημα της διατησίας μεταξύ των Κρίσπι αφενός, και αφετέρου της τελευτίας των Σανούδων και των απογόνων της, οι οποίοι ανήκαν στην οικογένεια Σομμαρίτα, δεδομένου ότι η Μαρία Σανούδου, νόμιμη διάδοχος και ετεροθαλής αδελφή του τελευταίου Δούκα, είχε παντρευτεί τον Γασπάρ Σομμαρίτα.

Ήδη βρισκόμαστε στις αρχές του 15ου αιώνα και έχουμε πλέον μπει στη φάση που οι άλλοτε νόμιμοι επικυρίαρχοι του Αιγαίου, Αυτοκράτορες και Πρίγκιπες, πέραν του ότι δεν ελέγχουν ούτε σπιθαμή πραγματικού εδάφους στην Ανατολή (το 1429 παραδίδεται στους Βυζαντινούς και η Χαλανδρίτσα), δεν έχουν καν τον δυναμισμό των Βασιλέων της Νεάπολης, ώστε να δημιουργήσουν μια, εκ του μακρόθεν έστω, επίφαση επικυριαρχίας. Η Πελοπόννησος ελέγχεται από τους Βυζαντινούς, εκτός από τη Μεθώνη, την Κορώνη, το Άργος και το Ναύπλιο, που αποτελούν βενετικές κτήσεις, όπως και η Εύβοια.

Στις Κυκλάδες ειδικότερα, η Βενετία ελέγχει ήδη, όπως είδαμε, την Κέα, τη Σέρφο, την Τήνο, τη Μύκονο, και τμήμα της Αμοργού. Είναι συνεπώς πλέον η μόνη λατινική δύναμη που μπορεί να προσφέρει πιστευτή προστασία στους Λατίνους του Δουκάτου και αυτό κάνει. Περνάμε εν ολίγοις πλέον σε ένα καθεστώς προτεκτοράτου της Βενετίας επί του Δουκάτου του Αιγαίου, όχι βέβαια χωρίς προστριβές, όπως θα δούμε. Εκτός από τους παραπάνω ρεαλιστικούς λόγους, το περιθώριο επέμβασης προσφέρεται στη Βενετία και από τους ίδιους τους φεουδάρχες των Κυκλάδων, κρατούντες ή διεκδικητές, οι οποίοι επιδιώκουν στις διαμάχες τους την υποστήριξή της. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα:

Όταν το 1418 πεθαίνει στη Φερράρα, όπου βρισκόταν, ο Δούκας του Αρχιεπαύγου Ιάκωβος Κρίσπο, ο ένας του αδελφός Ιωάννης, που βρέθηκε επί τόπου, ζητά από τη Βενετία να τον υποστηρίξει στη διεκδίκηση του δουκατού θρόνου εναντίον του δεύτερου αδελφού Νικόλαου, που βρισκόταν στη Νάξο και ασκούσε

ήδη την αντιβασιλεία. Σε επίσημη συνεδρίαση, η Βενετική Σύγκλητος εξετάζει τα εξής εναλλακτικά σενάρια:

1. Να σταλεί μια γαλέρα στη Νάξο με τον Ιωάννη, συνοδευόμενο από ένα βενετό απεσταλμένο, ο οποίος φθάνοντας, αφού υποβάλλει τα συλλυπητήριά του, να δηλώσει ότι καταλαμβάνει το Κάστρο της Νάξου και το Δουκάτο εν ονόματι της Μαρίας Σανούδου και της κόρης της

2. Να σταλεί μια γαλέρα στη Νάξο με τον Ιωάννη, και να τον επιβάλλει ως Δούκα, δεδομένου ότι ο αδελφός του Νικόλαος δεν θεωρείτο επαρκώς αφοσιωμένος στη Βενετία, καθώς μάλιστα έχει νυμφευθεί Γενοβέα.

Εν τέλει όμως οι μήνες περνούν και οι Κρίστι που βρίσκονται στο Δουκάτο (Νικόλαος, Μάρκος και Γουλιέλμος) έχουν πλέον πληροφορηθεί το θάνατο του αδελφού τους και έχουν ήδη λάβει τα μέτρα τους, οπότε η Σύγκλητος διατάσσει να οδηγηθεί απλώς ο Ιωάννης πίσω στις Κυκλάδες και ο βενετός καπετάνιος να αρκεστεί στη διαβεβαίωση ότι η Γαληνοτάτη Δημοκρατία προτίθεται να συνιπάρξει φιλικιά με τους Κρίστι. Τελικά βέβαια, υπό αδιευκρίνιστες συνθήκες, Δούκας στέφεται ο προστατευόμενος της Βενετίας Ιωάννης.

Στη διάρκεια του 15ου αιώνα τίθεται ξανά το ζήτημα της Άνδρου. Ο Δούκας Ιωάννης Β' Κρίστο χωροστόυσε χρήματα στην κόρη της Μαρίας Σανούδου και η βενετική κυβέρνηση της Κρήτης δέσμευσε, το 1434, έναντι αυτού του χρέους, εμπορεύματα που ανήκαν στον αυθέντη της Άνδρου. Η Βενετική Σύγκλητος αποφάσισε ότι κακώς έγινε αυτό, δεδομένου ότι κατά τη γνώμη της, ο αυθέντης της Άνδρου, Ανδρέας Ζένο (Zeno), δεν είναι υπήκοος του Δούκα του Αρχιπελάγους αλλά Βενετός πολίτης, και διέταξε να του επιστραφούν τα εμπορεύματα. Παρεμφάνει με τη σειρά του, διαμαρτυρούμενος, ο Δούκας και, όχι μόνο απαιτεί από τον Ζένο να εμφανίσει τους τίτλους του επί της Άνδρου, αλλά εκμεταλλευόμενος τον θάνατό του, καταλαμβάνει (1437) την Άνδρο και φυλακίζει τη χήρα του. Η Βενετική Σύγκλητος θεωρεί ότι αυτό αποτελεί περιφρόνηση της Βενετίας και η όλη υπόθεση οδηγεί στην προσωρινή κατοχή της Άνδρου από τη Βενετία. Τελικώς η Άνδρος, με απόφαση των βενετικών δικαστηρίων παραχωρήθηκε στο γιό της Μαρίας Σανούδου Κρουσίνο Σοιμαράτα, που έλαβε το παραχωρητήριο από τα χέρια του Δόγη (1437). Έτσι, ενώ οι Κρίστι διαφεντεύουν το Δουκάτο, οι Σοιμαράτα, νόμιμοι διάδοχοι των Σανούδων, δημιουργούν μια ξεχωριστή ενότητα με την Πάρο, την Αντίπαρο και την Άνδρο.

Έχει όμως ενδιαφέρον το σκεπτικό που επικαλείται η Βενετία σε όλες αυτές τις παρεμβάσεις: τονίζει πάντα ότι η Γαληνοτάτη Δημοκρατία δεν επιδιώκει να κυριεύσει το *άλφα* ή το βήτα νησί, αλλά επιθυμεί απλώς να ασκήσει το διατηρητό της δικαιοσύμης και την υψηλή δικαιοδοσία της επ' όλων των διενέσεων που προκύπτουν μεταξύ των Βενετών του Αρχιπελάγους. Η παρεμβατική αυτή πολιτική φθάνει στο αποκορύφωμά της στα τέλη του 15ου αιώνα, όταν πλέον η επερχόμενη οθωμανική καταπίεση δεν αφήνει περιθώρια διαταγμών: όταν το 1494 πεθαίνει ο Δούκας Ιωάννης Γ' Κρίστο αφήνοντας ένα εντεκάχρονο παιδί για διάδοχο, ο βενετικός στόλος καταπλέει στην Νάξο και θέτει το Δουκάτο υπό τη διοίκηση Βενετού Κυβερνήτου (Gubernator) ως την ενηλικίωση του διαδόχου, το 1500.

ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΕΠΙΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΚΑΙ ΙΩΣΗΦ ΝΑΖΙ

Ήδη, από το 1463, έχουμε εισέλθει στην περίοδο των αλληπαλλήλων Βενετο-τουρκικών πολέμων. Ο τρίτος κατά σειρά ξεσπά το 1537 και, με την έναρξή του, ο οθωμανικός στόλος, υπό τον Καπουδάν Πασά Χαϊρεντίν Μπαρματσόσσα κάνει την εμφάνισή του στις Κυκλάδες και καταλαμβάνει διαδοχικά τη Σύρο, τη Σέριφο, την Ιο, την Ανάφη, την Πάρο, την Αντίπαρο και την ίδια τη Νάξο. Μόνο ο Αυθέντης της Πάρου Βερνάρδος Σαργκρέντο (Bernardo Sagredo, σύζυγος της Σεσίλιγος Σοιμαράτα) διανοήθηκε να προβάλει αντίσταση οργυρωμένος στο Κάστρο του Κεφάλου, αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Ο Μπαρματσόσσα αρκέστηκε επί του παρόντος να καταστήσει τον Δούκα του Αρχιπελάγους Ιωάννη Δ' Κρίστο φόρου υποτελή στο Σουλτάνο, έναντι 6.000 δουκάτων ετησίως.

Έτσι το Δουκάτο περιέρχεται υπό τον τρίτο κατά σειρά και πλέον παρεμβατικό επικυρίαρχο της ιστορίας του. Η πρώτη φάση αυτής της περιόδου διαρκεί μια 30ετία, ως το 1566, οπότε ο Σουλτάνος Σελίμ εκθρο-

νίζει τον τελευταίο των Κρίστι, Ιάκωβο Δ' και παραχωρεί το Δουκάτο στον προστατευόμενο του Ισπανοβραβίο επιχειρηματία Ιωσήφ Νάτσι, ο οποίος δεν προσήλθε ποτέ στο Δουκάτο του, αλλά το διοικούσε με τοποτηρητή, τον πορτογαλικής καταγωγής Φραγκίσκο Κορονέλλο.

Με το θάνατο του Νάτσι το 1579, κατελύθη και το Δουκάτο του Αιγαίου, αν και έχει ενδιαφέρον ότι οι μετέπειτα κρατούντες τις Κυκλάδες στο όνομα του Σουλτάνου αξιωματούχοι, για αρκετά χρόνια χρησιμοποιούσαν ανάμικτους τίτλους που έφεραν τον απόηχο της μικρής φεουδαρχικής πολιτείας: Πράγματι, σε έγγραφο του 1580 αναφέρεται ο Σουλεϊμάν, *Μπέης του Δουκάτου της Νιξίας και Αυθέντης της Ανδρου*, ενώ το 1598, ο χριστιανός Ιωάννης Χωνιάτης υπογράφει ως *ελέω Θεού Δούκας Αξίας, Ανδρου και των Κυκλάδων και Βοεβόδας παντός Αιγαίου πελάγους*.

Ολοκληρώνοντας, θάθελα να πούμε δυο κουβέντες γι' αυτή την κυκλαδίτικη φεουδαρχία, το βίο και την πολιτεία της οποίας διατρέξαμε προηγουμένως. Σύμφωνα με ορισμένες πηγές, το νησί της Νάξου είχε μοιραστεί τον καιρό της αρχικής κατάκτησης σε 56 φέουδα, που δίνει κατά μέσον όρο μιά έκταση 7,5 τετραγωνικών χιλιομέτρων ανά φέουδο. Αν και στην εκτίμηση αυτή περιλαμβάνεται βέβαια κάθε κάμπος, ορχούλα και βοουνοχορφή του νησιού, πρόκειται οπωσδήποτε για μια αξιόλογη έκταση, εντούτοις αν υπολογίσει κανείς τις διαδοχικές κατατιμήσεις που επακολούθησαν, πρέπει αραχθεί να βρέθηκαν στην πορεία με πολύ μικρότερες εκτάσεις. Βεβαίως και υπήρχαν ισχυροί φεουδάρχες, αυθέντες ολόκληρων νησιών, οι οποίοι έπαιναν μέρος και στα ευρύτερα παιχνίδια εξουσίας όπως τα είδαμε. Υπήρχε όμως και μιά άλλη ομάδα *φεουδαρχών* αρκετά χαμηλότερου προφίλ. Δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα:

1. Το έτος 1438, ο Δούκας παραχωρεί στον Γιάννη Καλό, φέουδο τεσσάρων μουζουριών, δηλαδή 8 περίπου στρεμμάτων, με την υποχρέωση να παραδίδει στον Δούκα ως φόρο υποτέλειας δύο λίτρες κερί κάθε Σεπτέμβρη.

2. Το έτος 1448, η Δούκισσα επιβεβαιώνει την παραχώρηση στο Στυλιανό Μαρμαρόπουλο, που ήταν μαραγκός στη γαλέρα του Δούκα, φέουδου έξι μουζουριών, δηλαδή 12 περίπου στρεμμάτων, έναντι φόρου υποτέλειας δύο πολυερικών .

ΤΑ ΙΧΝΗ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΟΚΡΑΤΙΑΣ

Στη διάρκεια αυτών των τρισημει αιώνων, οι Κυκλάδες είχαν λουπόν την ξεχωριστή μοίρα να βιώσουν αδιάκοπα ένα καθεστώς που, ενώ αποτελεί μια ολόκληρη φάση της Δυτικοευρωπαϊκής Ιστορίας, περιθωριακά μόνο και επεισοδιακά διασταυρώνεται με την ιστορία του Ελλαδικού χώρου: το καθεστώς της μεσαιωνικής φεουδαρχίας. Αποτελεί συνεπώς η περίπτωση των Κυκλάδων ιδανικό χώρο για τη μελέτη αυτού του φαινομένου.

Το ερώτημα που τίθεται είναι τί απόμεινε σήμερα άραγε από όλη αυτή την περίοδο; Ποιός είναι ο απόηχος από τους σιδηρόφραχτους φεουδάρχες που ηγεμόνευαν, δολοπλοκούσαν και μάχονταν σ' αυτές τις ακτές του Αιγαίου πριν από 700 τόσα χρόνια; Από τις κληρονόμους που φυλακίζονταν στα Κάστρα, και από τις βενετσιάνικες γαλέρες που κατέφθαναν για να επέμβουν στη διακυβέρνηση του Δουκάτου ή ξανόιγονταν σ' άνοιχτά για να ναυμαχήσουν με τον βυζαντινό ή τον οθωμανικό στόλο; Ποιά είναι τα απτά ίχνη που άφησε αυτή η περίοδος γύρω μας, ίχνη που θα μπορούσαμε να τα χρησιμοποιήσουμε ως ερεθίσματα, για να κεντρίσουμε το ενδιαφέρον των μαθητών γι' αυτή τη σκοτεινή αλλά και γοητευτική περίοδο της ιστορίας μας; Θα αναφερθούμε εδώ επιτοργάδην σε τρία παραδείγματα, τα οικόσημα, τα κάστρα και τα τοπωνύμια.

Οικόσημα:

Πρώτα-πρώτα είναι τα σύμβολα. Κάθε σημαντικός φεουδάρχης διέθετε ένα σύμβολο, που δήλωνε την ταυτότητά του, σηματοδοτούσε την καταγωγή του, και σφράγιζε τις κτήσεις του. Αυτό το σύμβολο είναι το λεγόμενο οικόσημο. Στη Δυτική Ευρώπη, όπως είναι φυσικό, τα οικόσημα έχουν αναλυθεί και μελετηθεί σε βάθος

και πλάτος, αλλά στην Ελλάδα, όπως σημειώσαμε το όλο φαινόμενο είναι περιθωριακό και συνεπώς μάλλον παραμελημένο από τους μελετητές και σχεδόν άγνωστο στο κοινό. Όμοιοι Κυκλάδες είναι διάσπαρτες από οικόσημα, στα Κάστρα, στις εκκλησίες, στα υπέρθυρα των σπιτιών, παντού. Συνεπώς έχει ενδιαφέρον να ποιήμε λίγα λόγια γι' αυτά, με στόχο να δώσουμε κάποιο νόημα στην καθημερινή εμπειρία της επαφής μαζί τους.

Η βάση ενός οικόσημου είναι ο θυρεός. Δεν υπάρχει οικόσημο χωρίς θυρεό, ενώ χωρίς τα λοιπά περιβάλλοντα στοιχεία που θα αναφέρουμε παρακάτω μπορεί να υπάρξει. Τι είναι όμως ο θυρεός; Απλούστατα είναι μια ιπποτική ασπίδα. Όταν οι σιδηρόφρακτοι μεσαιωνικοί ιππότες πολεμούσαν, με το πρόσωπό τους καλυμμένο από το κράνος, δεν ξεχωρίζαν εχθρούς και φίλους, καθώς δεν υπήρχαν τυποποιημένες στολές για κάθε στρατό. Παρουσιάστηκε λοιπόν η ανάγκη να υπάρχει κάποιο διακριτικό σημείο, που θα καθιστούσε τον κάθε ιππότη αναγνωρίσιμο, κι έτσι γεννήθηκε ο θυρεός, δηλαδή η διακόσμηση της ασπίδας με έντονα και χαρακτηριστικά χρώματα που θα ξεχωρίζαν από μακριά. Αργότερα το σχέδιο τυποποιήθηκε και έγινε κληρονομικό, εκτός δε από την ίδια την ασπίδα, διακοσμούσε πλέον κάστρα, τάφους, σφραγίδες, κ.τ.λ.

Ένας θυρεός περιέχει κατ' αρχήν χρώματα. Τα βασικά χρώματα που χρησιμοποιούνταν ήταν τέσσερα: το μπλέ, το κόκκινο, το μαύρο και το πράσινο, στα οποία προστίθενται δύο ακόμη, τα λεγόμενα μέταλλα: ο χρυσός (χρυσοσί ή ζίτρινο) και ο άργυρος (ασημί ή λευκό). Τα χρώματα αυτά κατανέμονται πάνω στο θυρεό βάσει λιγότερο ή περισσότερο πολύπλοκων υποδιαίρεσεων. Πάνω τώρα στα χρώματα τίθενται μερικές φορές διάφορα διακοσμητικά στοιχεία, από απλά γεωμετρικά σχήματα, μέχρι ζώα, άνθη, και ότι άλλο μπορείτε να φανταστείτε. Ο απλός τώρα θυρεός περιβάλλεται μερικές φορές, όχι πάντα, από διάφορα άλλα στοιχεία: συχνά τοποθετείται από πάνω ένας κράνος, ή κάποιο στέμμα ή και τα δύο, ανάλογα με την πραγματική ή την υποθετική ιδιότητα ή αξίωμα του φορέα του, ενώ από κάτω περιβάλλεται από δάφνες, την ταινία κάποιου παρασώμου, μια αποφθεγματική φράση κ.τ.λ. Ας δούμε όμως μερικά παραδείγματα από τις Κυκλάδες:

1. Οικόσημο των Σομμαρίτα (Sommaripa). Διασώζεται ξυλόγλυπτο και έγχρωμο στο εσωτερικό της κυρίας εισόδου της καθολικής μητρόπολης Νάξου. Είναι ένας ωοειδής θυρεός με τρεις χρυσές ζώνες σε μπλέ πεδίο και πάνω ένας όρθιος χρυσός λέοντας. Πάνω από το θυρεό υπάρχει κράνος στολισμένο με λεοντοκεφαλή και δύο κέρατα. Όπως είδαμε, οι Σομμαρίτα είχαν συνδεθεί μέσω γάμων με τους Δούκες Σανουδούς από το 1390 και διετέλεσαν αυθέντες Πάρου, Αντιπάρου και Άνδρου ως το 1566. Αλλά απόγονοί τους υπάρχουν στη Νάξο μέχρι και σήμερα. Το έγχρωμο αυτό οικόσημο είναι από τα απαντότερα. Τα γλυπτά συνήθως οικόσημα που συναντάμε σε κάστρα, σπία κ.τ.λ. είναι χωρίς χρώμα βέβαια, κάτι που δεν μας επιτρέπει να τα φανταστούμε εύκολα, αν δεν τα ξέρουμε από άλλη πηγή. Ας μη ξεχνάμε ότι και το απλούστερο οικόσημο αφήνει περιθώριο 26 χρωματικών συνδυασμών.

2. Το οικόσημο των Μπαρότσι (Barozzi), βρέθηκε ανάγλυφο σε τάφο, επίσης στην καθολική μητρόπολη Νάξου. Είναι ένας ωοειδής θυρεός, πολύ απλός, με μπλε ταινία σε ασημένιο πεδίο. Στον τάφο υπάρχει η επιγραφή: NOBILIS DOMINI BERNARDI BAROZZI A D 1742 MR I, δηλαδή *Ευγενούς Κυρίου Βερνάρδου Μπαρότσι, Σ(ωτηρίου) Ε(τους) 1742, Μ(α)ρ(τίου) Ι*. Πρόκειται πιθανότατα για απόγονο των άλλοτε (1303-1335) αυθεντών της Σαντορίνης.

3. Ένα οικόσημο των Γκριμάλντι (Grimaldi) απαντά ανάγλυφο και αυτό σε τάφο μέσα στην καθολική μητρόπολη Νάξου. Πρόκειται για ένα αρκετά περίπλοκο οικόσημο, με τον θυρεό χωρισμένο σε δύο μέρη: επάνω υπάρχει ένας μαύρος εστεμμένος αετός σε χρυσό πεδίο, ενώ κάτω διακρίνονται ασημένοι και κόκκινοι ρόμβοι. Πάνω από το θυρεό υπάρχει στέμμα. Οι Γκριμάλντι δεν ήταν αυθέντες κάποιο νησιού συνολικά, ανήκαν όμως στους σημαντικούς φεουδάρχες της Νάξου.

Κάστρα

Ένα άλλο σημαντικό ίχνος της μεσαιωνικής ιστορίας στις Κυκλάδες είναι τα Κάστρα. Ορισμένα ήταν πραγματικά Κάστρα κλασικού τύπου, όπως το Κάστρο της Νάξου, το κτίσιμο του οποίου αποδίδεται στο θεμελιωτή του Δουκάτου, Μάγχο Σανούδο, άρα τοποθετείται στον 13ο αιώνα. Είχε ισχυρά τείχη,

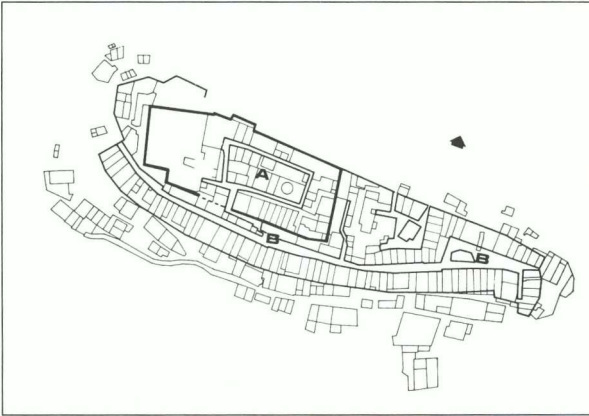
Εικ. 3 Το κάστρο της Νάξου (Μ. Φίλιππα-Αποστόλου, Συμβολή στη μελέτη των οχυρωμένων μεσαιωνικών οικισμών του Αιγαίου, Αθήνα 1978, 95).

μια οκτάγωνη στήλη που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Στο κάτω της μέρος υπάρχει η εξής επιγραφή: m: cec: lxn: yanulu de: coron, δηλαδή: 1365 Γιανούλου ντε Κορόν. Πρόκειται για τον Ιωάννη ντα Κορόνια, τον Ισπανικής καταγωγής ευγενή που διετέλεσε Αυθέντης της Σίφνου μεταξύ των ετών 1364-1387. Στην ίδια οκτάγωνη στήλη, πάνω από την επιγραφή των Da Corogna, βρίσκεται οικοδόμη που συνοδεύεται από την χρονολογία M. CCC[C...]- το άκρο είναι φραγμένο- και τα αρχικά Ν και G. Η χρονολογία είναι λοιπόν 14[...], και τα αρχικά υποδηλώνουν τον Νικολό Γκοτζαδίνι, που έγινε πράγματι Αυθέντης της Σίφνου το 1456, αφού παντρεύτηκε την κληρονόμο του φέουδου Μαριέττα ντα Κορόνια. Ο θυρεός των Γκοτζαδίνι καθραυτός είναι απλός, με μια ταινία στη μέση. Αλλά επάνω από το θυρεό υπάρχει γυναικεία μορφή που κρατά ταινία, ενώ από κάτω υπάρχουν τρία χροσσία. Θέτοντας έτσι τα διακά του σύμβολα στο ίδιο σημείο που τα είχαν χαράξει οι προκάτοχοι ντα Κορόνια, ο Γκοτζαδίνι επισφραγίζει τη νόμιμη διαδοχή του στην Αυθεντία. Παράλληλα η αρχική επιγραφή του ντα Κορόνια παρέχει μια ισχυρή ένδειξη ότι το Κάστρο υπήρχε τουλάχιστον στα μέσα του 14ου αιώνα. Τον βασικό πυρήνα περιβάλλει μια δεύτερη οχύρωση. Όλα σχεδόν τα τείχη είναι σήμερα αρκετά αλλοιωμένα, καθώς έχουν κτιστεί σπίτια που ακουμπούν πάνω τους, έχουν ανοιχτεί περάσματα κ.τ.λ. Και εδώ θα μπορούσε να σταθεί αυτό αφορμή για τοπικές ανιχνεύσεις (εικ. 4, 5).

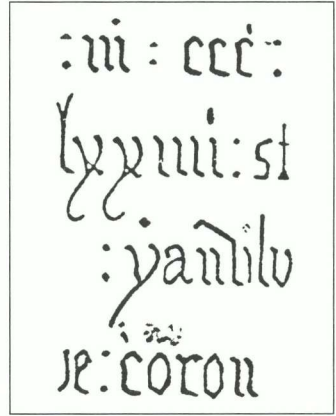
Ένα Κάστρο τέλος διαφορετικού τύπου είναι το Κάστρο της Αντιπάρου. Κτισμένο κοντά στη θάλασσα, σ' ένα σημείο που η στεριά στενεύει ανάμεσα σε δύο κολπίσκους, βρίσκεται στο κέντρο του σημερινού οικισμού, του οποίου φαίνεται ότι απετέλεσε τον αρχικό πυρήνα. Πρόκειται για 24 τριώροφες κατοικίες σε αμυντική διάταξη, που σχηματίζουν ένα τετράγωνο με ενιαία εξωτερική όψη. Στο κέντρο υπήρχε ένας στρουγγυλός πύργος, που δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε το ύψος του, καθώς σήμερα σώζεται μόνον η βάση του. Φαίνεται όμως ότι ήταν εντυπωσιακός, αν κρίνουμε από τα σχόλια του Sauger που τον επισκέφθηκε το 1673, και τον χαρακτηρίζει ογκώδη, εκτιμώντας ότι αν κλείνονταν εκεί μέσα εκατό άντρες καλώς οπλισμένοι θα μπορούσαν να αντισταθούν επί μακρόν εναντίον όλων των δυνάμεων του Καπουδάν Πααό. Το Κάστρο αυτό

ενισχυμένα με πύργους, δώδεκα σύμφωνα με ορισμένες πηγές, πέντε από τους οποίους εντοπίζονται και σήμερα. Στο Κάστρο αυτό εκτός από τους Δούκες, κατοικούσαν και οι σημαντικοί φεουδάρχες της Νάξου, τα οικοδόμημα των οποίων κοσμούν ακόμη δεκάδες σπίτια του Κάστρου-όπως αυτό το οικοδόμημα των Sommaripa, παρόμοιο μ' αυτό που είδαμε προωύτερα, όπως διασώζεται εντοιχισμένο σε σπίτι στο Κάστρο της Νάξου- και θα μπορούσε κανείς να τα χρησιμοποιήσει ως ερεθίσματα, αναθέτοντας λόγου χάριν τη φωτογράφησή τους ή τη σχεδιαστική αποτύπωσή τους. Από τα ίδια τα τείχη σώζονται μικρά μόνο τμήματα και ορισμένα από αυτά βρισκονται στα υπόγεια σημερινών σπιτιών. Και εδώ πιστεύω ότι η αναζήτησή και η αποτύπωσή τους, θα μπορούσε να αποτελέσει μια ενδιαφέρουσα περιπέτεια (Εικ. 3).

Ένα άλλο Κάστρο, που αποτελεί παραλλαγή του προηγουμένου, είναι το Κάστρο της Σίφνου. Είναι κτισμένο στην κορυφή ενός υψηλού και απότομου λόφου πάνω από τη θάλασσα. Στον παλιότερο πυρήνα του Κάστρου έχει εντοπιστεί

Εικ. 4 Το κάστρο της Σύρου [Μ. Φίλιππα-Αποστόλου, ό.π. (εικ. 6), 102].

Εικ. 5 Η επιγραφή στο κάστρο της Σύρου (Σ.Μ. Σημειώσεις, *Ιστορία της Σύρου*, Αθήνα 1990, 112δ).

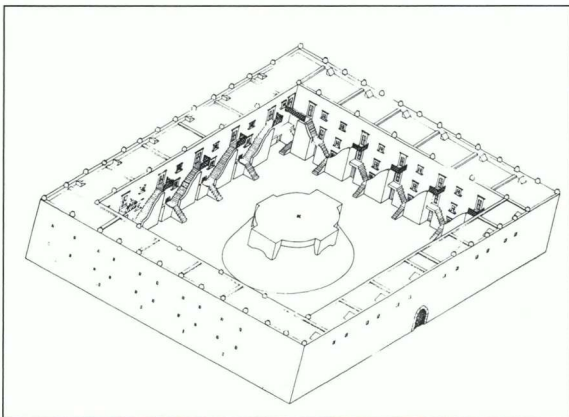
έχει χρονολογηθεί από τον Hopf με ακριβή ακριβεία στα μέσα του 15ου αιώνα. Την εποχή εκείνη η Αντίπαρος διαφεντευόταν από τον γιό της Μαρίας Σανουδου, τον Κρουσίνο Σομμαράτα, ο οποίος την παραχώρησε ως προικικό φέουδο στο γαμπρό του Τζοβάννι Λορεντάνο (Lorendano), ο οποίος έκτισε το Κάστρο και εντοίχισε το οικοδόμητό του, που υπήρχε ακόμη ως το 1771, σύμφωνα τουλάχιστον με τη μαρτυρία του περιηγητή Κρίπεν. Σήμερα δεν υπάρχει πια. Αντίθετα υπάρχει εντοιχισμένος ο βενετικός λέοντας του Αγίου Μάρκου, στοιχείο που απαιτεί διερεύνηση (εικ. 6).

Τοπωνύμια

Η γενικότερη αξία των τοπωνυμίων ως ιστορικής πηγής είναι δεδομένη και θα μας απασχολήσει σε ιδιαίτερο κεφάλαιο. Εντούτοις, καθώς αναζητούμε στο σημείο αυτό τα απτά ίχνη της λατινοκρατίας, νομίζω ότι δεν μπορούμε να παραλείψουμε μια ενδεικτική αναφορά στα λατινοϊταλικής προέλευσης τοπωνύμια των Κυκλάδων, που συναντά καθημερινά εμπρός του ο παρατηρητικός επισκέπτης.

Από τα ονόματα των νησιών, μόνο εκείνο της Σαντορίνης (Santa Erini=Αγία Ειρήνη) έχει μείνει να θυμίζει το μεσαιωνικό παρελθόν της Θήρας. Όμως στη μικρότερη κλίμακα, τα ίχνη είναι αφερέτα. Στην Πάρο υπάρχει όμοιος Σάντα Μαρία (Santa Maria), όπου εντοπίζεται ερειπωμένο καθολικό ξωκλήσι της Παναγίας. Ανάλογα προέλευσης είναι και τα τοπωνύμια της Σύρου Σα Γωσήφης (Saint Joseph), Σαντ Αντώνης (Santo Antonio), Σα Γιάκουμος (San Giacomo), Σα Μπασιτιάς (San Sebastiano), Δελλαγκράτσια (Dellagracia: της Χάριτος, υπονοείται η Παναγία) κ.τ.λ. Εκκλησιαστική είναι και η προέλευση των τοπωνυμίων Καπέλλα και Αλτάρε στη Τζιά (Capella=εκκλησία και Altare=βωμός υποδηλώνουν τη θέση άλλοτε καθολικής εκκλησίας), καθώς και των συνοικιών Βικαριάτο στην Πάρο και Βιζάριου της Ανδρού (Vicariato: τόπος διαμονής του Vicario, δηλαδή του τοποτηρητή του επισκόπου).

Στη Τζία συναντάμε την περιοχή *στου Αντζουλέτου* (Anzoletto, βενετικό κυριώνυμο). Ανάλογες περιπτώσεις είναι και η Χωράφα του Μπαρότση στην Πάρο, που διασώζει το βενετικό επώνυμο που είδαμε και προηγουμένως στα οικοδόμημα, καθώς και η Μονή της Ζωοδόχου Πηγής Λογγοβάραδας στην Πάρο

Ειχ. 6 Το κάστρο της Αντιπάρου [Μ. Φίλιππα-Αποστολόου, ό.π. (ειχ. 6), 79].

βέβαια έχουμε τις αμέτρητες Πούντες στη Σίφνο, τη Τζιά, την Κύθνο, την Πάρο, την Άνδρο και τη Σαντορίνη, τη Γριά Μπουντα της Σύρου, και τη Μακρούπουντα της Τζιάς (punta=ακρωτήριο), αλλά και το Μπουντί της Σύρου (μικρό ακρωτήριο). Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται και τα Πρότομα της Τζιάς (proxima, proxima=τα κοντινά, εννοείται κοντινά στο Κάστρο).

Και θα ολοκληρώσουμε την παράθεση των παραδειγμάτων μας με το τοπωνύμιο Μεσσαριά. Το τοπωνύμιο αυτό είναι ιδιαίτερα διαδεδομένο στις Κυκλάδες: το βρίσκουμε στην Άνδρο, τη Θήρα, τη Σύρο, την Τήνο, τη Τζια, την Πάρο, την Κύθνο, αλλά και στη Σχοινούσα και τη Δονούσα. Εκτός Κυκλάδων συναντιέται στην Κορινθία, την Κέρκυρα, τη Λευκάδα, τη Ρόδο και την Κρήτη. Πολλά έχουν γραφτεί κατά καιρούς για το τοπωνύμιο αυτό:

1. Ότι παράγεται από το μέσον + όρος και σημαίνει *τόπου εν μέσω ορέων*.
2. Ότι παράγεται από το μέσα + μεριά και ότι σημαίνει *μέρος κείμενον μέσα, ένδον*.
3. Ότι προέρχεται από τον τύπο μεσαρί και ότι σημαίνει τον *μεταξύ δύο οικιών μεσότοιχον*.

Ο Αντώνης Μηλιαράκης, αφού απέδειξε ότι γλωσσικά, η πρώτη εκδοχή θα έδινε Μέσορος ή Μεσόρεια, η δεύτερη θα παρέμενε ολόκληρο Μέσα Μεριά, και η τρίτη θα σήμαινε την αφηρημένη έννοια του μεσότοιχου, δηλαδή γάτι το ανάπαρκο, κατέδειξε την ετυμολόγηση της λέξης από τον μεσαιωνικό λατινικό τύπο messaria, masseria και massaria, που σημαίνει αγροτικό κτήμα και την επ' αυτού κυριότητα, συνδεδεμένο λοιπόν με τα φεουδαρχικά κυρίως κτήματα της βενετοκρατίας.

(Languardo, επωνυμία του προερχόμενου από τη Λομβαρδία) κ.α. Στην κατηγορία αυτή, αν και δεν είναι γλωσσικά λατινογενής, θα περιλάβουμε και το προσδιορισμό Αφεντικός -ή, -ό, λόγω χάριν το Αφεντικό Πηγάδι ή οι Αφεντικές Ελιές Πάρου, που προέρχεται από το επίθετο αυθεντικό και σημαίνει του Αυθέντου, του Αφέντη, διασώζοντας έτσι την μνήμη των φεουδαλικών σχέσεων.

Διάφορα τοπωνύμια διασώζουν εξάλλου τη φύση, τη θέση ή τη μορφή του τόπου που σηματοδοτούν όπως λόγω χάριν στη Τζιά το ρέμα του Κουρέντη (corrente=ρέμα) και η συνοικία Πλεβεντέρη ή Μπιλβεντέρη (belvedere=καλλιθέα), ανάλογη είναι και η Μπελλαβίστα της Σύρου. Και